

Нестеренко В.А.
кандидат історичних наук, доцент кафедри
теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін
Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський

Михайло Михайлович Круцкевич та його науково-дослідна діяльність

Про Михайла Михайловича Круцкевича, який упродовж кількох десятиліть плідно займався дослідженням флори Поділля, був викладачем різних вищих навчальних закладів Кам'янця, нечасто згадують вітчизняні історики та краєзнавців. Кілька рядків присвятив йому у своїй довідниковій праці професор Л.В.Баженов [2, с. 260]. Статтю в часописі «Подільянин» про вченого написав колишній професор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту С.Ковальчук [3]. Проте, в їх дописах є деякі неточності. Так, обидва автори вказують, що Михайло народився 21 вересня, хоча в архівному офіційному документі вказано, що Михайло Михайлович Круцкевич народився 7 листопада 1901 р. в містечку Купин Подільської губернії у селянській сім'ї [1, арк. 2].

Його батьки до і після революції займались рільництвом. Початкову освіту юнак здобув в Купині. Українська національно-демократична революція 1917-1920 рр. відкрила можливість для допитливої української молоді отримати педагогічну освіту, адже українізація шкільництва, яку започаткували українські патріоти в період УНР, потребувала багато вчителів, які б добре знали українську мову. Михайло переїжджає до Кам'янця-Подільського і у 1921 р. проходить навчання в педагогічній школі (курсах) ім. М.Драгоманова, що дало йому можливість з грудня 1921 р. по 1 вересня 1923 р. працювати вчителем природознавства в Купинській трудовій школі. Проте, на цьому Михайло не зупинився і восени 1923 р. вступив на природничий відділ Інституту народної освіти (ІНО) у Кам'янці-

Подільському, який закінчив у 1927 р. Його викладачами були визначні українські вчені, які перетворили ІНО в один із найкращих педагогічних інститутів радянської України: професори П.М. Бучинський, Н.Т.Гаморак, В.О. Геринович, О.Ф.Красівський та інші.

По завершенню навчання Михайло отримав кваліфікацію викладача природничих дисциплін старшого концентру Трудшкіл ФЗС та ШКМ. У 1922 р. стає членом професійної спілки «Робос». Навчаючись на останньому курсі інституту, він влаштувався на роботу в залізничну трудову школу №40 ст. Кам'янець-Подільський, де продовжив свою педагогічну діяльність.

З листопада 1929 р. до жовтня 1930 р. відбував службу в Червоній Армії у Вінниці. По завершенню військової служби повертається до Кам'янця-Подільського, де упродовж кількох років викладав природничі дисципліни на Робітничому факультеті.

У 1933 р. чимало викладачів вищих навчальних закладів міста над Смотричем стали жертвами сталінських репресій. Тому влада вирішила залучити до викладання в інститутах вихованців радянських інститутів, які не мали дореволюційної вищої освіти.

Михайло Круцкевич влаштовується на роботу викладачем природничих дисциплін в Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, а по сумісництву працював також в зоотехнічному інституті. Водночас викладав деякий час в міському ветеринарному технікумі [1,арк. 19].

Після того як у 1935 всі вищі та спеціальні навчальні заклади та установи були переведені з Кам'янця-Подільського до інших міст СРСР М.Круцкевич перейшов на постійну роботу в міський ботанічний сад. Тут він працює спочатку науковим співробітником, а потім - його директором [1, арк.4].

Біля витоків ботанічного саду в Кам'янці-Подільському був визначний український вчений, професор Нестор Гаморак – учитель М.Круцкевича. Улітку 1932 р. Нестор Теодорович переїхав до Києва, а невдовзі, 30 січня

1933 р. його безпідставно заарештували, засудили до заслання в Сибір, а 1 вересня 1937 р., за постановою трійки УНКВС Омської області, розстріляли.

Трагічною була доля і його наступників. 13 березня 1933 р. було заарештовано наступного директора Кам'янець-Подільського ботанічного саду Федіра Панасюка і наукового співробітника саду Федіра Наливайка. 19 листопада 1933 р. обох засудили до п'яти років таборів [4]. Над М.Круцкевичем також нависла страшна загроза, але йому вдалось тоді уникнути арешту.

Багато в чому саме завдяки діяльності Михайла Михайловича вдалось зберегти ботанічний сад у Кам'янці-Подільському. Було посаджено чимало унікальних рослин. Так, початок створення колекції тропічних і субтропічних видів припадає саме на 1930-ті роки. Як засвідчують архівні дані, один з екземплярів пальми хаме-ропса низького завезено в сад у 10-річному віці ще 1933 р., другий - 1936 р. Монстера делікатесна завезена у вигляді трирічного живця 1936 р., а араукарія Бідвілла - 1940 р. У 1939 р. в ботанічному саду з'явилося гінкго дволопатеве, яке в країнах Далекого Сходу вважається священним деревом. Воно сягає висоти 30-35 м, діаметр стовбура - 3 м. До Європи гінкго завезено 1730 р. і культивується лише в колекційних насадженнях.

Активно займався М. Круцкевич і науково-дослідною роботою. Результати його досліджень знайшли своє відображення в статтях «О нахождении *Orobis variegates* Ten. в Приднестровье» (опублікована у першому номері часопису «Советская ботаника» за 1937 р.), «Доповнення до флори Кам'яниччини» та «Дерева і кущі Кам'янця-Подільського», що були надруковані в журналах інституту ботаніки АН УРСР за 1937 р. [1, арк.7]. Крім того, у цей час вчений формує іменний гербарій.

Далі в життєвому шляху Михайла Михайловича є «біла пляма». У своїй популярній довідці С.Ковальчук стверджує, що у 1939 р. М.Круцкевич був заарештований і до 1947 р. відбував радянську каторгу. Проте, це припущення не підтверджується показами самого науковця, який у своїй

автобіографії у 1954 р. пише, що очолював ботанічний сад до самого початку радянсько-німецької війни і жодного слова не згадує про репресії. Немає М.Круцкевича в списках репресованих осіб, що вміщені у виданні «Реабілітовані історією». Це питання потребує подальшого дослідження. Проте, відомо, що в часи «великого терору» 1937-1938 рр. був репресований його родич, що проживав у Купині.

З початком радянсько-німецької війни М. Круцкевич був мобілізований до Червоної Армії. Брав участь в боях по обороні Києва на річці Ірпінь, а під Переяславом був поранений і контужений. Далі сліди його шляху на деякий час обриваються. Достеменно не зрозуміло чи потрапив він у німецький полон, за що пізніше був засланий. Відомо лише, що він не брав більше участі у бойових діях та перебував за межами Поділля.

У своїй автобіографії Михайло Михайлович вказує, що у 1949 р. повернувся до Кам'янця-Подільського. Знову починає працювати старшим науковим співробітником ботанічного саду, а по сумісництву викладає біологію у міській середній школі №5. Активно займався суспільно-громадською роботою, виступав з лекціями і доповідями, у яких «поширював політичні і наукові знання» в місті та в селах Кам'янець-Подільської області. Проживав разом з дружиною, сином та дочкою за адресою Колгоспний провулок 3[1, арк.10].

У 1954 р. було відновлено діяльність Кам'янець-Подільського с.г. інституту. Великою проблемою для нього була гостра нестача кваліфікованих кадрів. Адже частина викладачів довоєнного СГІ була репресована, інша частина виїхала до інших аграрних інститутів країни. Тому, не випадково, що ректор СГІ М.Іванов запросив знаного і досвідченого дослідника на роботу до інституту. 21 березня 1955 р. М.Круцкевич починає працювати асистентом з ботаніки на кафедрі біологічних наук. Упродовж кількох років вів теоретичний курс ботаніки для студентів агрономічного факультету.

Працюючи в інституті, Михайло Круцкевич посвятив себе вивченню флористичного складу унікального витвору природи - Товтрового пасма. Ці дослідження принесли йому визнання як флористу-систематику не лише в Україні, але і за її межами. Михайло Михайлович підтримував тісні зв'язки з ботаніками Чехії, Румунії, Польщі. Він був одним із найбільших знавців флори Товтр. Його перу належить понад 15 наукових статей з флористики. Назвемо деякі з них: "Заливные луга р. Смотрич и меры по их улучшению" (1960), "Про рослинність степових схилів Подільських Товтр в межах Хмельницької області" (1961), "Растительность обнажений Приднестровья и некоторые меры борьбы с эрозией" (1965), "Рослинність безлісних схилів Подільських Товтр" (1967), "О распространении некоторых адвентивных растений на территории Хмельницкой области" (1970) [3].

Вчений не уявляв себе без Товтрового пасма. Під час навчальної практики з ботаніки постійно організовував виїзди студентів на Товтри для вивчення їх рослинності. Без цього він не уявляв собі підготовки майбутніх фахівців-аграрників. Студенти поважали його за педагогічний хист, глибину знань, вміння спілкуватися. Він завжди був бажаним у гущі студентів, його любили, цінили, до нього тягнулися за порадами, консультаціями.

М. Круцкевич - піонер формування природно-заповідного фонду Придністров'я. За його науковим обґрунтуванням низка унікальних витворів природи - товтра Несамовита, Кармалюкова гора, Пановецька дача - набули статусу заказників загальнодержавного значення. Вчений постійно надавав наукову допомогу і консультацію молодим дослідникам. Практично був неофіційним науковим керівником низки аспірантів, консультантом багатьох аспірантів з наукових установ Академії наук УРСР та Академії наук СРСР, навчальних закладів багатьох куточків СРСР [3].

У 1970 р. Михайло Михайлович був обраний старшим викладачем кафедри агрохімії, фізіології рослин і ботаніки. У 1971 р. за успіхи, досягнуті в навчальній, науково-дослідній і виробничій діяльності був нагороджений черговою грамотою керівництва інституту.

В інституті М. Круцкевич був єдиним викладачем СГІ, якому ухвалою наукової ради дозволялося приймати у студентів екзамени без білетів, а за співбесідою. Студенти охоче на це погоджувались і позитивно відгукувались. Такі винятки робили тільки для надто чесних і самовідданих науковців та авторитетних вихователів студентської молоді. Саме таким і був Михайло Круцкевич - старший викладач курсу ботаніки.

Незважаючи на великі наукові досягнення, Михайло Круцкевич не мав наукового ступеня. На запитання, чому не захищає дисертації, неодмінно відповідав: «Для мене набагато важливішими є мої знання, якими я ділюся із моїми вихованцями, а не паперова дисертація. Жодна дисертація знань не додає. Скільки вже їх наштамповано, а зрушень ні в педагогіці, ні в науці немає...» [3].

В серпні 1975 р. в с.г. інституті стався трагічний випадок [1, арк. 87]. М.Круцкевич для проведення практичних занять з ботаніки організував виїзд студентів першого курсу агрономічного факультету на берег річки Дністер. Під час практичних занять у Дністрі втопився один студент. І хоча вини М. Круцкевича не було ніякої йому оголошено сувору догану та переведено на посаду викладача. Але уже в червні 1976 р. наказом ректора інституту С.Сербіна Михайло Михайлович був відновлений на посаді старшого викладача кафедри агрохімії, фізіології рослин і ботаніки.

Проте, здоров'я вченого було підірвано. 21 червня 1976 р. він звертається із заявою до керівництва інституту: «В зв'язку з тим, що мені необхідно підлікуватись, прошу надати мені чергову профвідпустку». Проте, 19 липня 1976 р. він помер[1. Арк. 89].

Михайло Круцкевич – чи не єдиний в історії Кам'янець-Подільського СГІ викладач, який розпочав свою науково-дослідну діяльність ще наприкінці 1920-х рр.. і незважаючи на всі трагічні та сумні часи тоталітарного режиму зумів її плідно продовжити до середини 1970-х рр..

Перелік використаних джерел:

1. Архів ПДАТУ. Дело Круцкевича Михаила Михайловича (5 апреля 1955 г. – 20 июля 1976 г.). – 95 листов.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ – ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 1990.
3. Ковальчук С. Знавець флори Товтр: Дослідники природи. Подолянин, 2006, 14 липня, С.7.
4. Нестеренко В.А. Ботанічний сад у Кам'янці-Подільському. Перші роки діяльності. Аграрна наука та освіта в умовах Євроінтеграції. Матеріали всеукраїнської конференції, Кам'янець-Подільський, 2018, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://188.190.33.55:7980/jspui/bitstream/123456789/2167/1/ANOUE-18-2-327-328>.
5. Каденюк Олександр Аграрна політика радянського уряду у 30-х роках ХХ століття [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://188.190.33.55:7980/jspui/bitstream/123456789/5596/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%B7%20ZBIRNYK_B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%97_21-22.11.2018-57-69.pdf